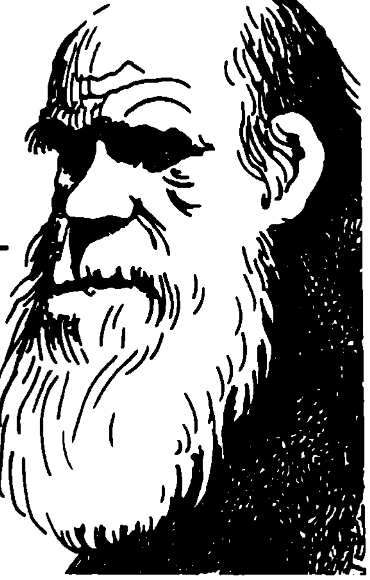

بنەماكانی دیمانەی پەرەسەندن

فەرهاد پیربال

تێبینی

بە پێویستمان زانی ئەو زاراوانەی لەم نووسینەدا دەكەونە پێش چاوی خوێنەر ، پێشەكی ئیشارەتیان پێبدەین ، نەك بكەونە دوای وتارەكەوە وەك برای نووسەر دانابوون .

« كاروان »

- **دیمانە : تیوری ، نظریة .**
- **پاشماك : وراثة .**
- **ژینگە : دەوروبەر ، بیئـة .**
- **شانە : خلیە .**
- **فراژووبوو : رەسیو .**
- **تیوریی بازدان : نظریة القفزات .**
- **خاسیەتە پەیاكراوەكان : الخصائص المكتسبة .**
- **زۆرانبازیی مانەوە : الصراع من اجل البقاء .**
- **هەڵبژاردنی سێكسی : الانتخاب الجنسی .**
- **هەڵبژاردنی سروشتی : الانتخاب الطبیعی .**

هیچ دیمانەیەكی زانستی بەقەد ئەوەكەی داروین ، مشتو مڕی بەردەوامو دەمەقاڵێی لەبن نەهاتووی لەسەر نەكراوە.. تەنانەت تا ئێستەش لەبواری لێكۆڵینەوەی ئـەنترۆپۆلۆجیو كۆمەڵناسیداو لەنێو نێوەندە ڕۆشنبیرییەكاندا خاوەن بایەخێكی ئەوتۆیە كە لەبڕانەوە نایەت .

بایەخی هەرە دیارو گرینگی دیمانەی پەرەسەندن لەپـال بایەخە زانستییەكەیدا بایەخە فەلسەفییەكەیەتی ، چونكە بەبێ تێگەشتن لەم دیمانەیە ناتوانین لـە فەلسەفەی ماتەریالیزمی دیالەكتیكیو تەنانەت لەمەسەلە سەرەتاییەكانیشی تێبگەین .

لەڕاستیشدا دیمانەی پەرەسەندن ـ Thiory of Evolution زۆر هانی چەسپاندنو بەرەوانیشاندانی بـیری ماتیریالیزمی دیالەكتیكیداو جەزرەبەیەكی قورس بوو درا لـەبۆچوونی نازانستیو میتافیزیقیانەی چەوت كەتا سەردەمی خۆیشی هەر باوبوو .

كورتەی ئەم دیمانەیە لەوەدایە كە گشت گیانەوەرانو بەمرۆڤیشەوە ، پێوەندییەكی مێژوویی‌و بایۆلۆجی‌و پاشماكییان لەنێوانیدا هەیەو تێكڕا لەئاكامی گۆڕانو پەرەسەندنێكدا پەیدا بوون كە ملیۆنەها ساڵی خایاندووە . واتە ئـەو چەشـنە گیانەوەرە فراژووبووانەی كە هەنووكە دەیانبینین لـەڕابردوودا وەها نەبوون وەك ئێستە دەیانبینین، بەڵكوو لە زنجیرە ڕەسەنێكی دیاركراوەوە هاتوون كەئەمانیش لە زنجیرەیەكیدیكەوەو تـا دەگاتەوە گیانەوەرەیەك خانەییەكان بەم شێوەیە بەپێی زانستەو دیمانەی پەرەسەندنی زانستیی ژیان ، ژیانی تێكڕای گیانەوەران لەو زیندەوەرە یەكشـانەییانـەوە دەستی پێكردووە پەرەی

سەندوە(*) کە پەرەسەندنەکەش وەك داروین دەڵێ : هەمیشە لە بێهێزەوە بۆ بەهێزو لە ناتەواوەوە بۆ تەواو هەنگاوی ناوە.

داروین ١٨٠٩ ــ ١٨٨٢ لەم دیمانەیەیدا وەك چۆن بیخی زیندەوەرانمان پێ پیشان دەداو پرۆسیسی پەرەسەندنو جۆرلێکەوتنەوەمان بۆ ڕۆشن دەکاتەوە ، وێڕای ئەوەش چەند باساو بنەمایەکی دیمانەیەکان بۆ دەسنیشان دەکا .. ئەمەش دوای کەڵك وەرگرتنێکی زۆری لەبیری کەلەفەیلەسووفو دانایانی پێش خۆیو هەروەها لە دەسکەوتەکانی زیندەوەرزانیو زانستیی چینەکانی زەویو زانستیی شێوەکانی ڕووەكو لە تێبینییەکانی خۆی کە لە گەشتەکەی « بیگڵ »یدا تۆماری کردبوون .

دەتوانین دیمانەی پەرەسەندن بە کورتی لەم چەند بنەما سەرەکییەدا بنوێنین :

١ ــ پاشماكو ژینگە :

زیندەوەر لە گشت پلە جۆر بە جۆرەکانی پەرەسەندندا ، خاسیەتەکانی دایكو باوکی هەڵدەگرێ ، یان بە شێوەیەکی دیکە: لە ئەوان دەچێ .

ئەم خاسیەتانەش هۆی مانەوەی بەرەبابی بوونو دەرفەتی مانەوەو ژیانی زیندەوەرە تازەکەش دەدەن، تا بەم خاسیەتانە بتوانێ خۆی لەگەڵ هەمان ئەو ژینگەیەی بەرەبابی بگونجێنێ . جێگەی سرنجە کە ئەم خاسیەتو سیفەتانەی بوونەتە «پاشماك» تێیدا، لە ڕێگەی کرۆمۆسۆمو جینەکانی لەشو شانەکانیانەوە هەڵگیراونو لە وەچەیەکەوە بۆ وەچەی دیکە دەگوێزرێنەوە .

ئەدی ئەگەر ئەم زیندەوەرە کەوتە ژینگەیەکی جودا لە ژینگەی کۆنی ، یان بەواتایەکی دیکە .. ئەگەر کاتێك گۆڕان بەسەر دەوروبەرەکەیدا هات !؟؟. بێگومان لەو تەرزە بارو دۆخەدا، وەك چۆن لە لێکۆڵینەوەکانی پەرەسەندنی گیانەوەراندا دەرکەوتووە، ئەو گیانەوەرە ئەگەر بێهێز بووبێ لە ئاست گۆڕانە تۆبۆگرافیو ئاوو هەواییەکەدا، ئەوا فەوتاوەو ئەگەریش خاوەن بڕستو توانست بووبێ، ئەوا ناچاربووە کە پلە بەپلە خۆی بگۆڕێو ڕوواژاو خاسیەتەکانی کۆنی بەلاوە بنێو هیدیکە پەیدا بکات، بۆ ئەوەی بتوانێ خۆی بگونجێنێو لەگەڵ دەوروبەرە تازە سەختەکەدا هەڵ بکات . ئەم گۆڕانەش لە خاسیەتو ئەندامەکانیدا هەتا زووترو پتەوتر بووبێ، ڕادەی توانستی زیندەوەرەکە زێترو چێتر بووە بۆ مانەوە لە ژیاندا . بۆ نموونە [ماسی] کە گیانەوەرێکی ئاوییە، هیچ پێویستییەکی بە «قاچ» نەبووە، بەڵام کاتێ چەشنێك یان کۆمەڵەیەك لەو ماسییانە،

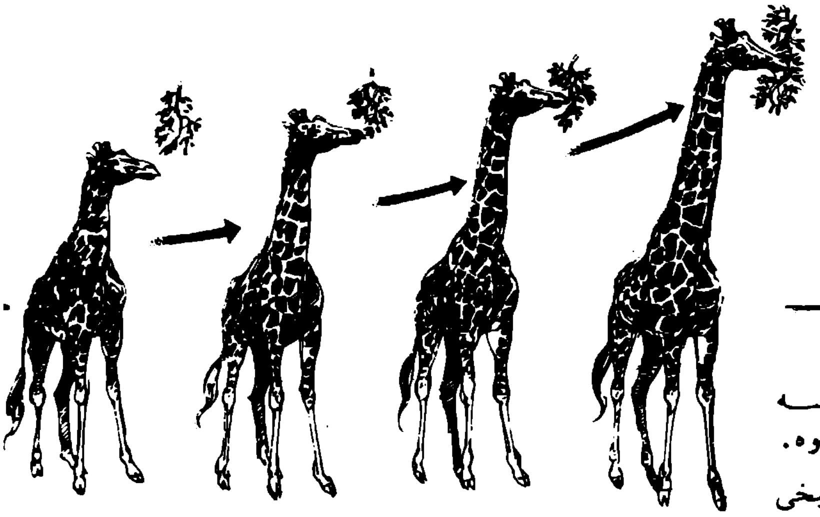

لە ترسی مردن لەدەست گیانەوەرانی لە خۆیان بە هێزتر هاتنە ناو لیتاوو زەوییە وشکاییەکان، ئەو کاتە ناچاربوون کە [قاچ] پەیدا بکەن، چونکە ئەو قاچ پەیداکردنە مەرجێکی بنەڕەتی بوو بۆ مانەوەیان، تا بتوانن بەو خاسیەتەیان خۆیان لەگەڵ ژینگە وشکاییەکە بگونجێنن . بۆ نموونە : سەیری گیانەوەری [لامبرینسۆدۆنت] بکە کە لە پاشاندا وشکاوەکییەکانیان لێ کەوتەوە .

لێرەرا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە گۆڕانی نێوەندە ژینگەییەکە تا چ ڕادەیەك ڕۆڵو کاریگەریتی دەنوێنێ لە بواری گۆڕانو پەرەسەندنداو هەروەها لە بواری دیارکردنی پاشماكو خاسیەتەکاندا؟ . واتە خاسیەتە جۆراو جۆرەکان لە ئەنجامی جودایی نێوەندە ژینگەییەکاندا پەیا دەبنو دەبنە پاشماك، لەو وەچانەوە دیسانەوە دەگوێزرێنەوە بۆ وەچەیەکی دیکە . بەمەش دوای بەسەرچوونی ماوەو مەودایەکی مێژوویی، وەچەیەکی نوێو تاڕادەیەك جودا لە ئەوی پێشی پەیدا دەبێ .. ڕادەی جودایییەکی هەست پێکراو کە تەنانەت بینەر وا هەست دەکات بە تەواوەتی دوو چەشنی سەربەخۆن، کەچی لە ڕاستیدا لەیەك چەشنو لەیەك نەژادەوە هاتوون .. وەك ئەوەی لە نێوان [کەر] و [ئەسپ]دا دەبینین کە کەر وەك وەچەیەکی تازە لە ئەسپەوە کەوتۆتەوە .

کەوابوو شتی جەوهەری لەم بۆچوونانەدا ئەوەیە کە پاشماك لەژێر دەسەڵاتی خاسیەتی پاشماکیدا بە شێوەیەکی ڕەها ڕۆڵ نابینێ، بەڵکو ئەمە بەشێوەیەکی نیسبی هەیەو زێتر دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی کارلێکردنە هاوبەشە دیالەکتیکییەکە، لەگەڵ ئەو نێوەندە ماددییەی کە گیانەوەرەکەی تێیدا دەژی(١) .

شایانی باسە کە ئەم ڕاستییانە بەپێی بارو دۆخی دیارکراوو هەلو مەرجی تایبەتیی، لەگەڵ دنیای ڕووەکەکانیش پێکەلپێك دەبنەوە، چونکە ئاشکرایە کە توانستی خۆگونجاندن لەگەڵ دەوروبەردا، خاسیەتێکی پاشماکییەو. تایبەتە بەگشت بوونەوەرێکی زیندوو، تەنها هێندە هەیە کە ڕادەی ئەم توانای خۆگونجاندنە لە گیانەوەرێکەوە بۆ گیانەوەرێکی دیکە دەگۆڕێ .. هەندێکیان زوو بە پلەیەکی باڵا خۆ دەگونجێنن، بەڵام ئەوانی دیکە درەنگترو بە پلەیەکی نزمتر خۆ دەگونجێنن . بە بەڕەوا پێشاندانی ئەم بۆچوونانەماندا وا دەردەکەوێ کە ئەو تیورە کۆنانەی هۆو سروشتی [پاشماك] بە لێکدابڕاویو

بێ پێوەندی دادەنێن، ڕاست نین‌و دوورن لە پێکەڵپێك بوونەوە لەگەڵ واقیع، بەدەردی [تیوری‌ی بازدان](**) ئاسا لە پەرەسەندنە پلە پلەیی‌یەکەو لە یاسای گۆڕانی چەندایەتی بۆ چۆنایەتی دوورمان دەخەنەوە، چونکە «تیوری‌ی بازدان» وەهای لێکدەدایەوە کە چەشنە نوێ‌یەکانی زیندەوەر کتوپڕو لە ڕێگای بازدانێکی لەناکاو پەیدا دەبن .. ئەم چەشنە نوێ‌یەش لە ئەنجامی گۆڕانە لەنکاوەکەدا بە سروشتی خۆی جودا دەبێ لەگەڵ نەژادی خۆی(٢).

بەپێچەوانەی ئەم بۆچوونە هەڵەیەوە، بۆچوونە ڕاستە زانستی‌یەکەی گۆڕان هۆیە ڕاستەقینەکانی دروستبوون‌و گواستنەوەی پاشماکان بێ نیشان دەداو هیچ لە بنەما یاساییەکەی گۆڕانە چەندایەتی‌یە دیالەکتیکی‌یەکە دوورمان ناخاتەوە، جگە لەوەش گۆڕانکارییەکە دەبەستێتەوە بە بنەما دیمانەییەکانی دیکەی پەرەسەندنەوە .

ڕێبازی لامارك

وەك ئاشکرایە «لامارك»ی زانای فەرەنسیش، هانی پێشکەوتنی کێشەکانی گۆڕان‌و پەرەسەندنی بایۆلۆجی‌ی زۆر داوەو ڕۆڵێکی گرینگ‌و بایەخداری گێڕاوە لە لێکدانەوە زانستییەکاندا لەبارەی سروشت‌و پاشماك‌و پەرەسەندنەوە . بنەما بنچی‌یەکانی ڕێبازی لامارك لەم دوو یاسایەدان :

١ - یاسای خاسیەتە پەیاکراوەکان

ئەم خاسیەتانە لە وەچەیەکەوە بۆ وەچەی دیکە دەگوێزرێنەوەو لە بنجدا بەبڕوای لامارك لە ئەنجامی کاریگەرێتی‌ی دەورو بەرەکەدا پەیدا بوون . بەمەش ئەومان بۆ دووپات دەکاتەوە کە ئەو گۆڕانەی بەسەر زیندەوەرەکاندا‌و بەسەر چۆنێتی‌ی خاسیەتەکانیاندا دێت، ئەنجامی گۆڕان‌و کاریگەرێتی‌ی ژینگەو نێوەندە ماددییەکەیەو گۆڕانی زیندەوەرەکەش لەسەر بنەڕەتی خۆگونجاندنە لەگەڵ ژینگەکەیدا . بەم شێوە لای لامارك خاسیەتە پەیاکراوەکان ئەگەر ئامرازێك نەبن لەبواری گۆڕانکارییەکاندا ئەوا خاوەن بایەخێکی مەزنن ... (٣).

٢ - یاسای بەکارهێنان‌و فەرامۆشکردن :

بەپێی بۆچوونی لامارك، بەکارهێنانی ئەندام ڕۆڵێکی گەورە دەبینێ لە پەرەسەندن‌و بوونی ئەو ئەندامەدا . هەروەها فەرامۆشکردنی دەبێتە هۆی لەنێو چوونی . ... واتە ئەوەی

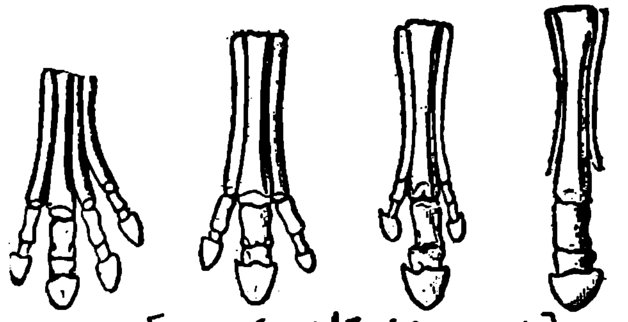

[پەرەسەندنی قاچی ئەسپ]

کە بڕیار بەسەر مانەوەو پەرەسەندنی ئەندام، یان لەناوچوونیدا دەدا .. ڕادەی پێویستی‌ی گیانەوەرەکانە بەو ئەندامانەیان .

ئەمجا ئاکامی ئەوە هەرچی بێت ـ ئایا مانەوەو پەرەسەندن بێ، یان فەوتان‌و لەنێوچوون ـ خاسیەتەکە دەبێت خاسیەتێکی بایۆلۆجی‌و لەو وەچەیەوە بۆ وەچەی دیکە دەگوێزرێتەوە، بۆنموونە : ئەو گیانەوەرانەی کە لە ئەشکەوتەکاندا لە تاریکییەکی ئەنگوستە چاودا دەژیان، لە ئەنجامی فەرامۆشکردن‌و پێویستی پێنەبوونی چاویاندا .. لەگەڵ ڕابووردنی سەردەمە مێژوویییەکان ، لە ئەشکەوتەکاندا چاویان کوێرایی داهاتووە .. وێڕای ئەمەش ئەندامە هەستکارەکانی دیکەیان بەهێزتر بووە، چونکە بەکاریان هێناوەو پێویستیان پێ بوون .

نموونەیەکی بەناوودەنگتریش کەلامارك بۆ بەڵگەی یاساکەی هێناویەتیەوە، ملی زەڕافەیە کە درێژی‌یە نائاساییەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئەم گیانەوەرە هەر لە کۆنەوە بژیوی لەسەر گەڵای درەختە بەرزەکان بووە .. هەمیشە ملی بۆ گەڵای درەختە بەرزەکان دەکرد بۆ خواردن .. بەمەش هێور هێورو قۆناغ دووای قۆناغ درێژیی بڕبڕەکانی ملی زێتری دەکرد .. ئەم خاسیەتە بایۆلۆجی‌یەش بووە پاشماکێك‌و گوێسترایەوە بۆ وەچەکانی دیکەشی .

٢ - زۆرانبازیی مانەوە :

داروین لە ئەنجامی بیروڕاکانی ـ مالتوس ـ دا(***) گەیشتە ئەو ڕاستی‌یەی کە ژمارەی گیانەوەران هەموو توخم‌و چەشنێك کە لەسەر زەوی هەن بەگوێرەی یەك بەدووای یەکی ئەندازەیی : ٢ ، ٤ ، ٨ ، ١٦ ، ٣٢ ، ...

دەکەن . واتەگیانەوەران بەشێوەیەکی ئێکجار خێرا زیاد دەبنو ژمارەیەکی ئێکجار زۆرو لەڕادە بەدەر کە لەولای تێبر کردنی خەیالی مرۆڤە، فەرخەو بێچووان بەرهەم دێنن . ئەمەش ئەگەر بەردەوام بێو بەدرێژایی ژین گشتیان هەر بمێننەوە، بەتەواوەتی هەموو سووچو ئەرەیەکی زەمین داگیر دەکەنو جێگەیان نابێتەوە، ئەوساش دنیاو ژیان دەبێتە پەرجوویێکی گەلەك سامناك .. بەلام نەخێر .. هێزەکانی سروشت دەرفەتی ئەمە نادادتو ناهێلێ لەنگەری چەشنەکانی گیانەوەر لەبوارە جۆر بەجۆرەکاندا تێكبچێ، ئەویش بەم شێوەیەی خوارەوە :

١ ـ چەشنەکانی گیانەوەران، بگرە گەلێك لە تاکەکانی یێو یەك چەشنیش لەگەڵ یەکدی، لە ڕووی خاسیەتەوە وەکویەك نینو جوداوازییان لەگەڵ ئێکدی هەیە، وەك چۆن دەبینین : لاواز هەیە .. بەهێز هەیە .. بەهێزتریش هەیە . واتە هەر یەکەو هەر چەشنە تایبەتمەندێتیی خۆی هەیە . لەبەر ئەوە دەبینین ئەم تایبەتمەندێتی‌یە لە خاسیەتەکانی گیانەوەرێكو جودایی لەگەڵ ئەوی دیکە ، دژایەتیو ناکۆکی‌یەکیان لەنێوان بۆ دروست دەکا کە ناکۆکی‌یەکی غەریزیی توندو تیژەو جەوهەری زۆرانبازی بۆ مانەوە لێكدەداتەوە .

٢ ـ واتە گیانەوەران ـچەشنەکان، سەبارەت بە بژیو پەیداکردنو خۆژیاندن لەگەڵ ئێکدی تەبا نابن، هەریەکەی دەیەوێت لەسەر ئەوی دیکە بژیت، چونکە ژمارەیان زۆر زۆترن لەڕادەی ئەو بژیوانەی کەمانەوەو ژیانیان بۆ مسۆگەر دەکەن، جگە لەمەش کارای سەرەکی ئەوەیە کە هەر گیانەوەرێك تایبەتێتی‌یەکی هەیە کە بەهۆیەوە بەسەر گیانەوەرێکی‌دیکەدا زاڵ دەبێو لەناوی دەبا .

بەم شێوەیە زۆرانبازیی مانەوە وەك ئەنجامێکی حەتمی لەنێوان گیانەوەرانی سروشتدا بۆ زێتر توانست پەیاکردن پەیدا بوومو هێزەکانی سروشت بەمە هەولی لەنگەرگرتنی نێوان چەشنەکانی زیندەوەر لەبوارە جۆربەجۆرەکاندا دەدەن(٤) . وەك زانیمان دەورو بەر ڕۆلێکی کاریگەر دەبینێ لە دیارکردنی خاسیەتەکانی گیانەوەردا، هەر لە دیارکردنی ڕوواڵاو بێ‌هێزیو بەهێزییانەوە هەتا چۆنێتیی پێکهاتنی لەشیشیان ... ئەم سیفەتو خاسیەتانە دەبنە پاشماکیانو لە وەچەیەکەوە بۆ وەچەیەکی دیکەیان دەگوێزرێنەوە .. واتە جودایی نێوەندە ژینگەییەکە دەبێتە هۆی جودایی لەنێوان چۆنێتیی گیانەوەرانی ئەو دوو نێوەندە کەهەر بەو جوداوازییەشەوە لەدایك دەبن .

ئەم جواداوازییانە لەڕووی خاسیەتەکانی گیانەوەرانەوە، بەشێوەیەکی گەلەك کاریگەر زیان بەهەندێکیان، یان کۆمەڵەیەکیان دەگەیەنێو لەنێویان دەبات، ئەوانی دیکەش دەبووژێنێتەوەو لە شەڕە گەرمەکەی زۆرانبازیی مانەوەدا وەسەریان دەخا . بۆ نموونە پشیلە بەهۆی خاسیەتە تایبەتییەکانی، لەڕووی بەهێزیو خێرایی پەلاماردانو تیژیی چڕنووكو دانەکانی‌یەوە، لەگەڵ مشك جودایەو هەمیشە ئەم خاسیەتانە زاڵی‌کردووە بەسەر مشكو لەزۆرانبازییەکەدا وەسەری خستوە . بەمەدا دەردەکەوێ کە گیانەوەر لەپێناو بەرگریو مانەوە، یان سەرکەوتن لەم زۆرانبازیی مانەوەیەدا، هەوڵ دەدەن ئەندامەکانیان : ئەو ئەندامانەی کە یاریدەدەری مانەوەو پەرەسەندنیانن، بەهێزترو پتەوتر بکەن . تەنانەت جاری‌وا هەیە گیانەوەرەکە لەبۆ مانەوەو درێژەپێدانی ژیانی خۆی، بەتەواوەتی کۆئەندامێکی تازە پەیدا دەکات(٥) .

شایانی‌باسە کە شێوە بنەڕەتی‌یەکانی خۆگونجاندن، کەمانەوەی گیانەوەرانی زامن کردووە، ئەم شێوەیانەبوون(٦):

ا ـ خۆگونجاندنێکی نموونەیی لەگەڵ بارودۆخەسروشتی‌یەکەدا (وەك چۆن لای حوشترو ورچەکانی دۆنی باکوور دەبینین) .

ب ـ گۆڕان، یان بوون بە گیانەوەرێکی بەهێزو نێچیرخۆر (وەك پڵنگو شێر) .

ح ـ پەیداکردنی توانستو فێڵ بۆ زووخۆشاردنەوەو ڕاکردن لەدەست دوژمن (وەك سمۆرەو کەروێشك) .

د ـ شێوازە جۆراوجۆرەکانی دیکەی هاریکاری‌کردنو دابەش‌کردنی‌کار . چونکە ژیانو ئارەزووی غەریزیی گیانەوەران بۆ مانەوە، تەرزە پێوەندی‌یەکی نوێی هاریکاری‌کردنی لێ‌داواکردن کە لەتوێی ئەمەشەوە چەند چەشنێکی تازە لە گیانەوەران هاتنە ئاراوەکە دژمنایەتی لەگەڵ یەکدی نەکەنو هەندێ چالاکی‌ی هاوبەش لەگەڵ یەکدی‌و لەناو یەکدیدا سەقام بگرن .

زۆرانبازیی مانەوە دیاردەیەك نیە تەنها لە ئاست چەشنەکانو بەس ، بەڵکوو ئەم زۆرانبازی‌یە لەنێوان گیانەوەرە هاوچەشنەکانیش‌دا (ئەوانەی سەر بە یەك چەشنن) ڕوودەدا کە ئەم تەرزەیان سامناکتریشە .

ئەم جۆرە زۆرانبازی‌یە ، یان لەنێوان دوو [نێرە] لەپێناوی مێیینەیەکدا ڕوودەدا ، تا یەکێکیان لەنێو دەچێو ئەوی دیکەیان بەمێیینەکە دەگات کە ئەمەش ناونراوە «هەڵبژاردنی سێکسی»و لەبنەڕەتدا ئەمیش هەر هۆیەکە بۆ لەنێوبردنی بێ‌هێزو لاوازەکەو درێژە پێدانی ژینی بەهێزەکەو پەرەسەندنی .

وەیانیش هەمان تەرزە زۆرانبازییە گۆرینەکەیە ، بەواتای بۆ بژیوپەیا کردنو بۆ مانەوە .

داروین لە کتێبەکەیدا مانگا کێوی‌یەکانمان بە نموونە بۆ دەهێنێتەوە کە چۆن لەپێناوی خۆراکو بژوێندا بەیەکدا هەڵدەپژێنو خوێنی ئێکدی دەرێژنو لەئاکامدا بەهێزەکەیان دەسەڵات بەسەر بژوێنەکەدا دەگرێو بێهێزەکەش بەتێك شکاوی‌و بەژموردەیی مردار دەبێتەوە .

ئەم زۆرانبازییەی مانەوە ، زۆر بە ئاشکرا لە دەوروبەرە ڕووەکییەکانیشدا لەنێوان ڕووەکدا بەهەمان شێوەو لەسەر هەمان هۆو یاسا ڕوودەدا . ئەگەر بشمانەوێ لە دنیای ڕووەكو ڕووەکزانیدا ئەنجامگریی ئەزموونو پێکەلپێكبوونەوەو یاساو گەواهییەکان بکەین لەم ڕووەوە ، ئەوا زانایانی ڕووەکناس لە توێ کتێبو سەرچاوەکانیاندا زۆر بە ڕوونی‌و بەزانستییەوە ئەم ئەزموونو یاساو پێکەلپێك بوونەوەیان بۆ پەنجەنوماکردووین . هەروەها داروین خۆشی بەشێکی تەواوی کتێبەکەی بۆ ئەم لایەنە تەرخان کردووە .

وێڕای ئەم بۆچوونانە وا دەردەکەوێ کە داروین لەمەڕ سەرتاپای زۆرانبازیی مانەوەی گیانەوەراندا ؛ سێ چەشنە زۆرانبازی‌ی بۆ دیارکردووین :

١ ــ زۆرانبازی‌یەك لەگەڵ هێزەکانی سروشتدا .
٢ ــ زۆوانبازیی نێوان چەشنەکان .
٣ ــ زۆرانبازیی نێوان تاکەکانی نێو یەك چەشنی گیانەوەر لەگەڵ یەکدی .

ئەم زۆرانبازییەی مانەوە ، هەر لەسەرەتاکانی پەیدابوونی ژیانو ڕۆژگاری زیندەوەرە یەك خانەییەکانەوە ، ڕۆڵو کاریگەرێتی‌ی خۆی لەگۆڕانو پەرەسەندنە بایۆلۆجییەکەی زندەوەراندا نواندووەو لەتوێی ئەم زۆرانبازییەوە هەڵبژاردنێکی سروشتی ڕووی‌داوە کە ڕێگەی بە بەهێزو خۆگونجێنەکان داوە لە ژینگەکەدا بمێننەوەو بژین .

سەرای ئەمەش گەلێك پێشهاتی ژیانەکی‌و هەنگاوی گۆڕانی بایۆلۆجی‌ی گرینگ، ئاکامی ئەم زۆرانبازییە ـ ئەم یاسا بایۆلۆجییە ـ بوون . بۆنموونە : ئەگەر ئەو ناکۆکی‌و زۆرانبازیی مانەوەیە لە ژینگە ئاوییەکاندا نەبووایە ، ماسییەکان هەرگیز تووشی ترسی لەنێو چوونو جێ پێ تەنگ بوون نەدەهاتن‌و لەوانە بوو هەرگیز ڕوو لەدەرەوەی ئاو (وشکایی) نەکەن کە بەمەش وشکاوەکییەکان پەیدا نەدەبوونو پەرەسەندنەکە دەوێستا هەروەها ئەگەر هەمان ئەو زۆرانبازییە بایۆلۆجییە لەنێوان خشۆکەکانی سەر زەمین‌دا نەبووایە، هیچ کۆمەڵەیەك لەم خشۆکانە قەت ترسی ڤڕتێکەوتن‌و لەنێو چوونیان لێ‌نەدەنیشتو بۆمانەوەی خۆیان بەسەر درەختەکاندا هەڵنەدەگەڕان، لەوێشرا فێری قەڵەمبازو بازدان‌و فڕکێ فڕکێ‌ی لەم لقەوە بۆ ئەو لقەدار نەدەبوونو فڕندەکانیش پەیا نەدەبوون . تەنانەت ئێستەش ئەگەر سەیری قرژاڵ بکەین، ئەم گیانەوەرە ئاوییەلاوازە، لەبەر سستی‌ی خۆی‌و لەترسی لەنێو چوونی خۆی، بۆ مانەوەو بژیو پەیداکردن دەریای جێ‌هێشتووەو هاتۆتە وشکایی‌و لەنێو کێڵگەکاندا دەژی . یا بەپێچەوانەشەوە، هەندێك لە وشکاوەکییەکانی وەك گیانەوەری «دۆلڤین» دووبارە خشاونەتەوە نێو دەریاو سی‌یەکانیان گۆڕیوە بۆ کەوانەی ڕیشەدار .

جگە لەمانە زۆرانبازیی مانەوە ڕۆڵێکی کاریگەری لەدیارکردنی هەڵبژاردنی کاتدا بۆ ژیان لەلایەن گیانەوەرەوە هەیە، تەنانەت هەندێ گیانەوەری بەتەواوەتی ناچار کردووە کە بەتەنها شەوان دەربکەونو بەس، وەك : شەوگەڕەکان . هەروەها ڕۆڵێکی گرینگ لەڕووی دیارکردنی خاسیەتە بایۆلۆجییەکان‌و دیارکردنی سیماو ڕوواژاکانیشیان دەگێڕێ ، بۆ نموونە : ئەو ورچانەی کە لە دۆنی باکووردا دەژین، ڕەنگی تیسکەکانی لەشیان گۆڕاندووە بۆ ڕەنگی سپی، بۆ ئەوەی هەر کە لەسەر بەفر یان لەنێو بەفردا ڕاکشانو خۆیان ونکرد، یان نوستن .. ڕەنگیان لەگەڵ ڕەنگی بەفرەکە تێکەڵ ببێ‌و بۆ دژمن‌و دڕندان نەناسرێنەوە .

بەم شێوەیە دەردەکەوێ کە هەموو گیانەوەرێك لە زۆرانبازێیکی هەمیشەیی بەردەوامدا بووە لەپێناو مانەوەی خۆیدا . ئەم زۆرانبازی‌یەش جۆرلێ‌کەوتنەوەی چەند چەشنێکی دیکەی لەگەڵ خۆیدا هێناوەتە ئاراوەو لەسەر هەمان یاساو بە هەمان شێوە زۆرانبازی‌و پەرەسەندنەکەی ئیدامە پێداوە .

٣ ــ هەڵبژاردنی سروشتی

لەدوو بنەماکەی پێشوودا ئەوەمان بۆ ساغ دەبێتەوە کە :ــ

ا ـ هیچ چەشنە گیانەوەرێك لەسەر ڕووی زەوی نیە ـ ئەگەر بۆ ماوەیەکی کەمیش بێت ـ بەبێ گیانەوەرەکانی دیکە بژیو هەر چەشنێك ئەگەر دوورەپەرێزو دوور لەنێوەندە زیندەوەریەکاندا بژی ، دەبێتە خۆخۆرو لەنێو بەری خۆی ، چونکە ئەوەی ئەم پێویستێتی لە زیندەوەرانی‌دیکەدا بەدی دەکرێ . بەم شێوەیە زیندەوەران دەبێ لەنێویەکدیداو لەسەر ئێکدی بژین .

ب ـ هەر چەشنێك لەو زیندەوەرانە جودایی‌یەکی تەواوی لەگەڵ چەشنەکانی دیکەدا هەیە (تەنانەت لەنێوان تاکێکیشیان لەگەڵ تاکێکی‌دیکەی نێو هەمان چەشن)و جودایی‌یەکەش لە چەند خاسیەتو جوێکەرەوەیەکدا دەردەکەوێ کە چۆنیەتی‌ی خۆراكو چۆنیەتی‌ی دەوروبەرەکە بۆیانی دروست کردووە کە هەر ئەم جودایی‌و ناکۆکیانەشن دەبنە هۆو کاری پەرەسەندنەکە . بەواتایەکی دیکە : هەندێك لەم گیانەوەرانە خاوەنی هێزو خاسیەتی چاکن کە بە هۆیانەوە چێتر لەگەڵ دەوروبەردا خۆ دەگونجێننو پتر توانستی خۆزاڵکردنیان بەسەر زیندەوەرانو سروشتدا دەشکێ . بەمەش دەرفەتی مانەوەو ژیانیان چێترو باشتر بۆ دەرەخسێ لەبواری پەرەسەندندا . بەڵام کۆمەڵەیەکی دیکە لەم گیانەوەرانە خاوەنی خاسیەتی خراپو بێ‌هێزن، توانستی بەرگری‌کردنو خۆگونجاندنیان لە زۆرانبازیی مانەوەدا نیەو لەنێو دەچنو هێور هێور ژمارەیان کەم دەبێتەوە، یان هەر نامێننن . بەم بۆچوونەش وا دەردەکەوێ کە ڕتێکەوتنو لەنێو چوون ئەنجامێکی حەتمی‌و پێویستی زۆرانبازیەکەیە کە هەڵبژاردنی سروشتی لە دەفرە سروشتی‌و واقیعە بایۆلۆجیەکەدا دەیسەپێنێ .

کەوابوو گیانەوەرە بەهێزەکان لەهەموو قۆناغەکانی پەرەسەندندا بەهۆی خاسیەتە چاکەکانیانەوە، سروشت بۆ پەرەسەندنی زێترو چێتر هەڵیان دەبژێرێ . بۆ نموونە : ئەگەر تەرزە نەخۆشی‌یەك، بێ‌ئاوی‌یەك، قاتو قڕیێك پەیدابێ، بەپێ‌ی یاسای سروشت تەنها کۆمەڵە گیانەوەرە بەهێزەکان (بەرگەگرەکان) لەو لێقەومانەدا دەربازیان دەبێ، بێ‌هێزەکانیش ڕۆژ بە ڕۆژ بوودەڵەتر دەبنو لە ئاکامدا دەبنە خۆراکی بەهێزەکان .

هەڵبژاردنی سروشتی هەمیشە ڕۆنانو ئەرکەکانی زیندەوەر چێتر دەکاتو پەرەپێدانی توانای لە بواری خۆگونجاندن لەگەڵ دەوروبەردا زۆرتر دەکات .. بۆ نموونە : ئەگەر ڕەوەئەسپێك بهێنینەوە، ئەم ڕەوەئەسپە لە کاتێکدا کۆمەڵە گورگێك، کۆمەڵە دڕندەیەك هێرشیان بۆ دەهاوردنو پەلاماریان دەدان، ئەسپە سستو بوودەڵەکان لەبەر ئەوەی کە بێ‌هێزو لاواز بوون .. گورگەکان دەیانگەیشتنێو تێکیان دەشکاندن .. بەمەش ئەو چەشنە ئەسپە بێ‌هێزو بوودەڵانە قڕیان تێ‌دەکەوت بەبێ ئەوەی وەچەیەکی دیکەی وەکوو خۆیان بوودەڵەو سست بخەنەوە کەچی ئەسپە بەغارو بەهێزەکان نەیاندەهێشت دڕندەکان زەفەریان پێ ببەنو لەدەستیان غاریان دەدا، بەمەش دەمانەوەو پەرەیان دەسەندو زۆر دەبوونو وەچەی بەغارو بەتوانای وەکوو خۆشیان لەدوای خۆیان دەخستەوە .

بنەمای دیمانەیی‌ی (هەڵبژاردنی سروشتی) لەیەکێك لە ڕوونکردنەوەکانیدا ئەوەمان بۆ ئاشکرادەداتەوە، کە چۆن جوداوازکەوتنەوەی تاکێك لەنێو چەشنەکەیدا دەبێتە هۆی جوداوازکەوتنەوەی چەشنێك (هەموو چەشنەکە) بەتەواوەتی، چونکە ئەو تاکانەی کە بەخۆگونجاندن لەگەڵ دەورو بەرەکە هەڵدەبوێردرێن، توخمی پەرەسەندن لە خۆیاندا هەڵدەگرنو پێشکەوتنو پەرەسەندنی هەموو چەشنەکەیان وەئەنجام دەگەیەنن . بۆ نموونە ئەگەر بەڕەچەڵەکی ئەو فیلانەدا بچینەوە کە لەسەردەمی پلایۆسین ـ Palecoone لە ئەمەریکای باکووردا دەژیان، ئەم فیلانە جۆری گەورەو جۆری چکۆلەیان هەبوون، یا هەندێکیان خاوەن تیسكو تووکی زۆر بوونو ئەوانی‌دیکەش بێ تووكو پێست تەنك بوون .. ئەمانە هەرکە سەردەمی بەفرو سەهۆڵبەندانەکانیان بەسەرداهات، هەندێکیان (ئەوانی خاوەن تیسكو بەهێزەکان) توانیان ژینی خۆیان بپارێزنو بە درێژایی سەردەمە سەختەکەی سەهۆڵبەندان خۆبگونجێننو بگۆڕن، تا لەئاکامی ئەم پرۆسیە بەردەوامو مێژووییەدا (ماموث)یان لێ‌کەوتەوە . یان ئەگەر ئەسپ بەنموونە بهێنینەوە کە ڕەچەڵەکەکانیان لەسەردەمی ئیۆسین ـ Eocene دا دەژیان ، ئەم ڕەچەڵەکە کۆنانەیان گیانەوەری سستو گچکەلە بوون، بەڵام لەگەڵ ڕابووردنی سەردەمو ساڵەکان، چەشنێك یان چێتر بڵێین چەند تاکێکیان خاسیەتو ئەندامەکانیان پەرەی‌سەندو گۆڕان، تا گەشتنە پلەو ڕادەی پەرەسەندنی ئێستایان .

بەم شێوەیە هەڵبژاردنی سروشتی بەواتای هەڵبژاردنی گیانەوەرە ـ چەشنە باشەکان دێت، یان هەڵبژاردنی ئەوانەی کە بەهێزنو دەسەڵاتیان پتر بەسەر ژینگەو سروشتدا دەشکێ . چونکە بێ‌هێزەکان لەبێ‌توانایی‌و هەڵنەکردنی خۆیاندا بەرامبەر بەژینگە سەختو گۆڕانە کتوپڕە تۆبۆگرافی‌و ئاو وهەوایەکی‌یەکان تێ‌دەچن، هەروەها سەبارەت بەنەبوونی هێزو دەسەڵاتیان بەسەر زیندەوەرانی‌دیکەدا جدەویان لێ دەبڕێو دەبنە خۆراکی هی‌دیکە . لێرەدا تەنها بەهێزەکان ـ چاکەکان ـ ، یان ئەوانەی دەسەڵاتیان بەسەر

سروشتو ژینگەو زیندەوەراندا دەشکێ، تەنها ئەوانەن کە لە دیماهی‌دا دەمێننەوەو ڕێگەی گەشەسەندنو پەرەسەندنی خۆیان دەگرن : پەرەسەندنێك کە هێشتا ناکۆکیو زۆرانبازیی تێدا نەبڕاوەتەوەو ئەمەش دووبارە لەئاکامی بوونی جوداییو ناکۆکیو زۆرانبازییەکەدا، دەفری گۆڕانو پەرەسەندنی نوێ بۆ گیانەوەرەکان دەڕەخسێنێ .

بەمانەدا دەردەکەوێ (وەك داروین باسی لێ‌دەکا) کە هەڵبژاردنی سروشتی ڕۆڵو کاریگەرێکی بەکەڵکی لەژینی گیانەوەراندا نواندووە .. ئەوەی ڕاستیش بێت ئەم هەڵبژاردنی سروشتی‌یە ڕۆڵێکی مێژوویی‌و گرینگی لە بواری پەرەسەندنو پەیاکردنی گیانەوەرە باڵاکانی وەك سەرەکیەکانو مرۆڤدا گێڕاوە.چونکە ئەگەر بهاتایە ئەم هەڵبژاردنە سروشتی‌یە نەبووایە گیانەوەر نەدەگەشتە ئەو پلەی پەرەسەندنەی کە [سەرەکییەکان ـ مەیموونەکان] گەیشتنێو لەپاشاناش مرۆڤ قەت پەیدا نەدەبوو .

بەڕای داروین [وەك پاشان ـ ئینگلز ـ یش روونی کردەوە] مرۆڤ خۆشی هەر لە تخووبی ئەو دەفرە سروشتی‌و گیانەوەرییەوە . هەر لەژێر دەسەڵاتی ئەم یاسا بایۆلۆجییانەوە پەیدابووە . بەڵام مرۆڤ بەهۆی کاری کۆمەڵایەتی‌و ، تایبەتێتی وەرگرتنی مێشکی‌و توانای قسەکردنی‌و هەروەها چەند خاسیەتێکی بایۆلۆجی‌و کۆمەڵایەتی‌دیکە ، توانی لە گیانەوەرێتییەوە بگۆڕێو بێتەسەرباری مرۆڤایەتی(٨) .

شایانی‌باسە کە دیمانەی پەرەسەندن تا ئێستەش زانستە جۆر بەجۆرەکان هەر یەکەی لەشوێنی خۆیەوە زۆر بەڕژدی‌و گەرمو گوڕی لە ئامێزی دەگرێو ڕۆژ بە ڕۆژ پتر بەڵگەی بەڕاست نیشاندانەکانی دەدۆزنەوەو پتر تیشکی ڕۆشن کردنەوەو شی‌کردنەوەی دەهاوێژنەسەر . لەو زانستانەی کە راستی‌و زانستێتی‌ی دیمانەکە روون دەکەنەوەو دەبنە بەڵگەی. ئەمانەن :

١ ـ زانستی‌ی چینەکانی زەمین ـ جیۆلۆجیا (تۆماری سەردەمە جیۆلۆجییەکان) .

٢ ـ زانستی‌ی توێکاری ـ علم التشريح .
٣ ـ کۆرپەلەزانی ـ علم الاجنة .
٤ ـ بەبەردبووزانی ـ علم المتحجرات .
٥ ـ مرۆناسی ـ ئەنترۆپۆلۆجیا .
٦ ـ زانستی‌ی پاشماوەکانی لەشی گیانەوەران .
٧ ـ زانستی‌ی دابەش‌بوونی جوگرافی‌ی گیانەوەران .
٨ ـ زانستی‌ی خوێنو بەراوردکردنی چۆنێتی خوێنی گیانەوەران ..

*** سەردەمی ئەم یەڵخانەییانە دەگەڕێتەوە بۆ پێش سەردەمی کامپری ، ٤٦٠٠ ملیۆن ساڵ پێش ئێستە .**

**** تیۆری بازدان : دیمانەیەکی بەناوودەنگە لەبارەی ((پاشماك))و جۆرلێ ـ کەوتنەوەی ژینەوەران .زانای ڕووەکناسی هۆڵەندی (هوگۆ ، دی ، فریز) (١٨٤٨ ـ ١٩٣٥) لەدووای لێبڕامانو هووردی کردنێکی زۆر لەسەر چەند چەشنەگوڵێکی نامۆ دایڕشتووە .**

***** مالتۆس (١٧٦٦ ـ ١٨٣٦) ، داناو ئابووری ناسێکی ئینگلیزبووە . داروین وەك چۆن خۆی دەڵێ، کەڵکێکی زۆری لەلێکۆڵینەوە ئابوورییەکانی ئەم دانایە وەرگرتووە ، بەتایبەتی لە کتێبی : ((گوتارێك لەبارەی ژمارەی دانیشتوان)) .**

* ■ *

سەرچاوەکان :

١ ـ الانسان والارتقاء ، جون لويس ، ت : عدنان جاموس ، ص ١٩ .

٢ ـ نظرية التطور بين العلم والدين ، د. علي احمدالشحات، الناشر : مؤسسة الخانجي بالقاهرة .

٣ ـ اساسيات علم الوراثة ، د. عبدالعظيم طنطاوي و د. علي حامد ، دار المعارف ـ مصر ، ١٩٦٢ ، ص ٢ .

٤ ـ نظرية التطور بين العلم والدين ، د. علي احمد الشحات ، ص ٤٣ .

٥ ـ اصل الانواع ، داروين، ت : اسماعيل مظهر ، ص ٣٢٧، (نموونەی شێرەکان) .

٦ ـ الانسان والارتقاء ، جون لويس ، ت : عدنان جاموس ، ص ٨٨ .

٧ ـ مقدمة في الانتروپولوجيا العامة ، الجزء الاول ، رالف . ل. بيلز ، ت : محمد الجوهري ، ١٩٧٦ ، ص ٤٥ .

٨ ـ بۆ شارەزایی زێتر بڕوانە کتێبی [دور العمل في تحول القرد الى الانسان ، انجلز ، دار التقدم ـ موسكو] .

٩ ـ نظرية التطور واصل الانسان ، سلامه موسى .

١٠ـ الانسان والداروينية ، محمد صالح كريم خان عقراوي ، مطبعة الجمهورية ـ موصل .